

ES-SULEMİ'NİN DEREÇĀT EŞ-ŞĀDIKĪN FI'T-TAŞAVVUF ADLI RISĀLESİ

AHMET SUBHİ FURAT

Ebū ‘Abdirrahmān Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Mūsā el-Ezdī es-Sulemī (v. 412/1021), İslâm tasavvufuna dair pek çok eser yazmıştır. Bunda, gayretlerinin yanısıra, sahip olduğu imkânlarının da büyük payı olmalıdır. Nitekim anne tarafından dedesi olan ve yetişmesinde hizmetleri geçen Ebū ‘Amr İsma’ıl b. Nuceyd (v. 366/976) bir sūfî ve varlıklı bir ailenen reisi idi. Bu hal, Sulemî'ye ilimle uğraşmak, eserler toplamak ve yazmak için büyük imkân sağlamıştı. Talebeleri arasında bulunan Kuşeyrî (465/1072) hocasıyla ilgili olarak "Onun kitaplarla dolu bir evi vardır..." (er-Risâle el-Kuşeyriye, Bulak, 1284, s. 140) diyor. Buradaki eserlerin daha çok tasavvuf ve hadise dair olduğunu ve Nişaburlu meraklıların, bu eserleri ödünc alarak okuduklarını da öğreniyoruz. Telif hayatına 25 yaşlarında başlayan Sulemî, bu faaliyetini 50 kürsür yıl sürdürmüş görünülmektedir. Diğer taraftan ‘Abdulgâfir "Sulemî, tasavvuf konularında (: ‘ulûm et-taşavvuf) yepeni muh-teva ve tertip içinde eserler telif etmiştir. Onun tasniflerinin sayısı yüze ve (hatta) daha fazlaya varmıştır" der (Subki, III, 60).

Ancak hemen belirtelim ki hayli büyük bir sayıya varan bu eserlerden bugün oldukça azı elimizdedir. Onun günümüze kadar gelen bazı kitaplarını neşreden âlimler, bu eserlerinden de bahsetmişlerdir. Nitekim Dr. Ebu'l-'Alâ 'Afîfi, Sulemî'nin Risâlet el-Melâmetîye'sini neşretmiş ve bu çalışmasının başında onun eserlerini (: teşâniñuhu) de ele alarak, 16 adet kitap ve risalesini kaydetmiştir. (Bk. Ebu'l-'Alâ 'Afîfi, el-Melâmetîye, 1363/1945, s. 81-85). Onun Tabakât eş-Şüfiye'sini neşreden Nüreddin Şerîbe (Kahire, 1372/1953), kitabının başına koyduğu geniş önsözde (: taşdır) Sulemî'nin eserlerini alfabetik bir ter-iple ele alır ve bunlardan 29 tanesi hakkında bilgiler de verir (s. 31-427).

Tahsin Yazıcı 1970 yılında, İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı Sulemî maddesinde (IA, XII, 94-96), onun kısaca hayatını çizerek belli başlı eserlerini tanıtır. Nihayet Fuat Sezgin, hacimli ve değerli eseri Geschichte des Arabischen Schrifttums'ta (GAS I, 671-674), büyük sūfînin hayatına ana hatlarıyla temas ettikten sonra, eserlerini ele alır. Burada sözkonusu edilen 27

eser, tanıtılishları ve değerlendirilmeleriyle şimdkiye kadar yapılmış en güvenilir listeyi oluşturur.

Sulemî'nin İslâm tasavvufuna dâir eserlerini iki grupta toplamak mümkündür: Bunlardan ilk grubu teşkil edenler, tasavvuf tarihi ile ilgilidir ki bunlar arasında el-Ihve ve'l-ehevât min eş-şüfiye, Târih eş-şüfiye, Tabakât eş-Şüfiye, Mihen eş-şüfiye sayılabilir. Eserinde, Bağdat'a gelen ilim adamlarını, husûsiyle muhaddisleri işleyen el-Hâfi el-Bağdâdî (465/1072), Sulemî'nin el-Ihve'sinden de faydalananmıştır (III, 112). Onun Târih eş-şüfiye'si, Ebû Nu'aym el-İsfahânî ile el-Hucvîrî'nin de faydalandıkları ve fakat günümüze kadar gelmeyen bir eserdir ve daha önce 387/997 yılında kaleme aldığı bu kitabı, neşredilmiş olan Tabakât eş-şüfiye'si ile karıştırılmamalıdır. Sûfîlerin gördükleri sıkıntıları ele aldığı anlaşılan Mihen eş-şüfiye'si ise, tarihçi ez-Zehebî'nin istifâde ettiği eserlerden biridir. Bu gruba Sulemî'nin Risâlet fi galatât eş-şüfiye ve Risâlet el-Melâmetîye'sini de ilâve etmeliyiz. O, bu eserlerinde ele aldığı konular hakkında bilgi verirken, sûfîlerin görüşlerini de kaydeder ve onlar hakkında da değerlendirmeler yapar.

Sulemî'nin tasavvuf sahasındaki eserlerinin ikinci grubunu, bu sâhanın konularını ele alıp işledikleri teşkil eder ki bunlar arasında Âdâb eş-şuhbe, Âdâb eş-şüfiye, Cevâmi' âdâb eş-şüfiye, Derecât el-mu'amelât, Risâlet eş-şû'âlât, es-Semâ', 'Uyûb en-nefs, el-Futuvve, el-Fark beyn eş-şerî'at ve'l-hâkîkat ve Menâhic el-'ârifîn sayılabilir. Bu eserler, adlarının da gösterdikleri gibi, tasavvufun muhtelif konularında ele alınmışlardır.

Görüldüğü gibi, İslâm tasavvufunu, târihi ve meseleleriyle ele alan Sulemî'nin, burada metnini sundugumuz ve yazmada "Mes'elet derecât eş-şâdîkîn fi't-tâşavvuf" adını taşıyan risâlesi de bu grupta ele alınmalıdır. Bugün için tek yazmasına sahip olduğumuz [Bk. Fuat Sezgin, Geschichte der Arabischen Schriftums (GAS), I, 673: Fâtih (Süleymâniye), nr. 2650, var. 59b-69a] bu eserine o, "Tasavvuf ile melâmet ve mehabbet ehlinin yolu arasındaki fark nedir?" diye girer ve "Bu üç isim, makamlarının ve yerlerinin farklılığına işaretir; melâmet ve mehabbet bir tasavvuf makamı ve tabiatı (:hulk)dır" diye cevap verir. Ona göre "Sûfîler, Allah'ın "Râblerine sabah ve kaşam dua edenleri kovma" (Kur'ân, VI, 52) dediği âyette kasdettiği kimselemdir. Onlar (sûfîler) kendilerini "fukara" olarak adlandırmışlardır. (Sulemî, bu görüşünü Beyân ahvâl eş-şüfiye'sinde de (bk. Lâleli 1516, 112a) dile getirir). Zira fakr, 'ubûdiyetin, gînâ ise rubûbiyetin gereğidir. [Sulemî, fakr melesini geniş bir şekilde "Beyân zelel el-fukarâ'" ile "Sulûk el-'ârifîn" (Fatih

2650/4, 77a-99b) risalelerinde işler. Allah ta onları (sûfileri) fukara diye anmaktadır (Kur'ân, II, 273) (Ayrıca bk. VIII, 59).

Sûfileri bu makama ulaştıran, bir prensip olarak kendilerini eğitime (:riyâzat)tâbi tutmaları ve herseyden önce gerçek tevbe, tam bir zühd, halktan, dünyadan ve sahiplerinden yüz çevirme, sahip olduklarıdan ve alışıklarından uzaklaşma, yolculuklara, gem vurulamaz açık arzulara ve derünü sırları murâkabeye, şeyhlere hürmete, ihvan ve arkadaşlara (: aşâb) bağlanmalarıdır. Onlar daha sonra bu dereceden, her işlerinde Allah'a tevekküle yükselmişlerdir. Tevekkülün en azı, rızka güvenmedir; aslı ise, herseyde Allah'a dönmüştür (: rucû'). Öyle ki sûfi, Allah'tan başka bir zarar veya fayda veren varlık görmez. Tevekkülü, yakîn, Allah'a güven (: sîka), işleri O'na havale, gayb'ten gelen üzücü ve sevindirici herşeye teslimiyet, belâya ve mihnetlere sabır, belânın getirdiklerini şükürle karşılama, belâya şikâyet etmeden nimetlere karşı davranışımız gibi katlanma, belâdan, nimetlerinkinden zevk duyma, kaderin görünen ve görünmeyeşenine rızâ, müslümanlara hürmet, halka Hakk'm gözüyle bakmak tâkip eder ki bunların hepsi mûritlerin makamları arasında yeralır.

Bütün bunlardan sonra korku (:havf) gelir; zira bu, bir istidrac ve hile (: mekr)dir. Ümit (: recâ) daha sonradır. Bu da kalbin korku saldırısından, Allah'ın kullarına vaat ettiği ve kulun da hüsnüzanla O'nun bu makamların eksikliklerini gidereceği düşüncesiyle istidrâcidir. Nihayet sondan başa dönüş gündeme gelir. Sulemî burada, mârifet ehlinin önderi saydığı (bk. Risâlet el-Melâmetîye, s. 96) Ebû Yezid el-Bistâmi'nin (261/874) "Sona vardığımı tevehhüm ettiğim her defasında ‘Bu, işin başlangıcıdır’ nidâsına muhatap oldum" sözünü hatırlatır (ayrıca bk. Tabakât es-Sulemi, s. 72) ve Ebû 'Oşmân Mağribî'den (378/983) duyduğu bir rivâyete yer verir.

Mûrit, bunlardan sonra istikâmete varır; nefsi, irâdesi, tab'i, hâtırı, düşüncesi doğru biri olur. Bu öyle bir haldir ki bunun kusursuz ve olgun şekline sâdece Hz. Peygamber mazhar olmuştur.

Herhangi bir tasarrufa sahip olmayan ve emânet mevkiine ulaşan kul, varlık dünyasında sâhibinin izniyle hareket eder ve sonra da ma'rifetin ilk makamları ile karşılaşır. Mârifet te tasavvufun bir bölümü (: şu'be)dür ve mûridin bütün bu hal ve makamlarda fâni olmasıdır. Mârifet'in (: hâkîkat), tanınanın dışındakileri inkârdır ki bu da Hakk'tır. Sulemî burada, Cuneyd'in (297/909) bu konudaki sözünü hatırlatır: Mârifet bir inkârdır, mârifet ancak,

tanınanın dışındakileri inkâr ile gerçekleşir.

Esasında herşey aksiyile gerçekleşir (tanınır). Allah'ı bilme, O'nun dışındakileri tanımadır. Kendin için Allah'ın dışında bir sığınak tanıdığını sürece, ârif olmazsun; bu ancak Allah'ın dışındakileri inkâr etmenle gerçekleşir. Eskilerin "Kim nefsin tanırsa Rabbini tanır" sözünün anlamı "O Allah'ı nefsin tanımakla tanımaz; nefsin unutursa Rabbini tanır"dır. Nitekim Ebü 'Oşmân (373/983) ve Ebü Turâb en-Nahşebî (245/859) şöyle demişlerdir: Allah'ın ahkâmını bilmeyen O'nu bilmış olmaz ve herhangi bir kimse mârifet'in hakikatine ancak O'nun emirlerini tanımakla erişir. O'nun ahkâmını ve emirlerini tanıyıp gücü yettiğince gereklerini yapınca kendisinde sıdk'ın alâmetleri belirir. Sıdk ta, yerleşip köklenince de sıddıklardan olur. İşte bu bir gîpta makamıdır.

مسألة درجات الصادقين في التصوف

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَىٰ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَهُوَ حَسْبُنِي. الحمد لله رب العالمين أولاً وأخراً و صَلَّى اللَّهُ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَسَلَّمَ 3 كثيراً.

سألت - هداك الله لرُشدك و أعننك على طاب [السبيل إليه] و أزال عن قلبك الشُّبهَ و الرِّيَبَ و بآفاك، أعلى درجات المريدين - عن الفرق بين التصوف 6 و طُرُق الملامة و سبيل اهل المحبة. فاعلم - نور الله قلبك بخصائص التوحيد- أنَّ هذه الأسماء الثلاث هي سمات على اختلاف المقامات و تباين الأماكن ، و أنَّ كلَ واحد من الملامة و المحبة مقامٌ من مقامات التصوف [60a] و خلقٌ من 9 أخلاقه.

والاصوفية هم الذين ذكرهم الله تعالى في كتابه معانباً لنبيه بقوله عزَّ من قائل "ولا تطرد الذين يدعون ربِّهم بالغداة و العشى ... " (القرآن 12 ٥٢/٦). و هم الذين لقبوا أنفسهم بالفقراء لعلمهم بأنَّ الفقر يليق بالعبودية و الغناء يليق بالربوبية. وهم الذين وصفهم الله تعالى في كتابه فقال: "للقراء الذين أحصروا في سبيل الله لا يستطيعون ضرباً في الأرض يحسبهم الجاهل أغنياء من التعفف تعرفهم بـ... يمأهـم ... (القرآن ٢٧٢/٢). و "سيمهـهم هو الانقياد للأوامر بحسب الطاقة والرضاـء بالموارد و الكون في كل وقت بحكمـه. و وصفـهم الله تعالى في موضع آخر، فقال الله جـلـ و عـلا: "للقراء 18 المهاجرين الذين أخرجـوا من ديارـهم و أمـوالـهم يـبتـغـون فـضـلاـ [60b] من الله و رـضـوانـا ... " (القرآن ٥٩/٨) . و أـخـبرـ عن صـفتـهم أـنـهـم لا يـرجـعون إـلـى مـادـةـ و لا إـلـى مـعـلـومـ ، بلـ عـمـدـهـمـ و اـعـتـهـمـ علىـ فـضـلـ اللهـ تـعـالـىـ . و هـمـ الـذـينـ تـعـرـواـ 21 منـ أـفـعـالـهـمـ وـ أـوـصـافـهـمـ وـ أـنـكـارـهـمـ وـ طـاعـاتـهـمـ ، فـلـمـ يـطـمـئـنـواـ إـلـىـ

شيء من ذلك و لا نظروا إليه لفباء هم عن جميع أوصافهم أجمع .
و آدابهم التي باغتهم هذا المقام و هذه الرتبة رياضتهم أنفسهم بأنواع
الرياضات بدأه و قبل ذلك بتصحیح التوبه و تمام الزهد و الإعراض عن 3
الخلق و عن الدنيا و أهلها و التخلی مما ملحوظ و هجران المألومات و التقطع
في الأسفار و مخالفة الشهوات الظاهرة و مراقبة الأسرار الباطنة و
احترام المشايخ و خدمة الإخوان و الأصحاب [61a] و الإيثار بالإرفاق و 6
الذنف و الروح و دوام المجاهدات في كل أوقات و النظر إلى كل ما يبدو منه
و عليه من أفعاله و أحواله بغير الإحتقار والإزراء .

ثم الإنقاء من هذه الدرجة إلى مطالبته النفس بالتوكل على الله تعالى 9
في جميع أموره . و أقل التوكل النفع في الرزق و أصله الرجوع إلى الله عز و
جل من جميع الأشياء . و لا يرى ضارا و لا نافعا سواه .

ثم بعد ذلك اليقين ، ثم الثقة بالله ، ثم تفويض الأمور إليه . ثم التسليم 12
لما يبدو من الغيب ساء أم سر . تم الصبر على البلاء و المحن ثم تلقى موارد
البلاء بالشکر ثم السكون إلى البلاء من غير شکوى بلا دعوى ، كالسكون إلى
النعم ثم التلذذ بالبلاء فوق التلذذ بالنعماء . ثم الرضا بالمقدور [61b] ظاهراً 15
أو باطننا . ثم احترام المسلمين ثم النظر إلى الخلق بغير الحق .
هذه حلب من أحوال مقامات المربيدين .

ثم الخوف بعد هذا كلّه ، إن هذا إستدرج و مكر . ثم الخوف من القصور 18
في الخوف . تم الرجاء و هو استدرج الواجب من « سطوة الذوق بما وعد الله من
التفضيل على عباده و حسن الظن بالله أنه يزيل عنهم بفضله عيوب هذه
المقامات و يرمي منها مواضع الفساد . ثم الرجوع من النهاية إلى البداية بعد 21
أنسلاكها ثانية بعد أولى إلى أن يصبح له طريق سلوكه و يُبيّن له بيان الحق
فيه كذلك .

قال أبو يزيد البسطامي: كلما توهمت أني بلغت [62a] المنتهى
نُوديت أن هذا أوله، و سمعت الشَّيخَ أبا عثمانَ المغربيَ يقول: ساعات
الِّاقاماتِ ثلثَ مراتٍ، كلما بلغتَ المنتهى منه قبيلَ رُدُوهِ إلى الإبتداءِ لثلا
يبقى جاهلاً. قال أبو عثمان: سألتُ بعضَ المحققينَ فِي السُّلوكِ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالُ
لِي: كَذَى مَنْ أَرِيدُ بِهِ الْخَيْرَ رُدُّهُ مِنَ الْإِنْتِهَاءِ إِلَى الْإِبْتِدَاءِ لِيَزُولَ عَنْهُ موافَقُ
الْجَهْلِ وَ الْإِغْتِرَارِ. ثُمَّ يَرْتَقِي بِهِ الْأَحْوَالُ مِنْ هَذَا الْمَقَامِ إِلَى حَالٍ لطِيفٍ. وَ هُوَ
أَنْ يُمِيزَ بَيْنَ الْإِلْهَامِ وَ الْوَسُوسَ وَ الْخَاطَرِ وَ الطَّبَعِ وَ الْكَرَامَةِ وَ الْإِغْتِرَارِ وَ
الْيَقِينِ وَ الْإِسْتَدْرَاجِ. وَ هَذِهِ أَيْضًا مِنْ مَبَادِي أَحْوَالِ الْقَوْمِ.

ثُمَّ يَنْتَهِي إِلَى حَالَةِ الْإِسْتِفَامَةِ فَيَكُونُ مَعَ اللَّهِ مُسْتَقِيمُ النَّفْسِ، وَ
مُسْتَقِيمُ [62b] الْإِرَادَةِ، مُسْتَقِيمُ الْطَّابِعِ، مُسْتَقِيمُ الْخَاطِرِ، مُسْتَقِيمُ الْبَدَابِةِ وَ
النَّهَايَةِ، مُسْتَقِيمُ الْفَكْرَةِ. وَ هَذِهِ حَالَةٌ لَمْ يَخُاطِبْ بِهَا عَلَى الْكَمَالِ أَحَدٌ إِلَّا النَّبِيُّ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ "فَاسْتَقِمْ كَمَا أَمْرَتَ..." (الْقُرْآنُ ١٢/١١٢). وَ قَالَ
هُوَ الْأَمَّةُ مَلَأْتُمُ الْأَرْضَ قَصْرَوْنَ أَحْوَالَهُمْ عَنْ حَالِهِ "اسْتَقِمُوا وَ لَنْ
تَحْصُوا"، وَ هَذِهِ مِنْ أَحْوَالِ الْعِبُودِيَّةِ.

وَ الْعَبْدُ الَّذِي لَا يَمْلِكُ مَتَّحِرَفَاتَهُ شَيْئًا وَ إِلَّا إِذَا بَلَغَ مَحْلَ الْأَمَانَةِ ١٥
فَيَتَصَرَّفُ بِإِذْنِ مَالِكِهِ فِي مَالِكِهِ وَ لَا يَكُونُ لَهُ تَدْبِيرٌ مَا يَدْبِرُ بِهِ. وَ مَرَادُهُ مَا
يُرَادُ مِنْهُ، وَ لَا يَتَمَّلِّهُ حَالٌ لَمَّا نَهَى يَتَحَوَّلُ بِتَحْوِيلِ الْمَهْيَدِ لَهُ. تَمْ يَبْدُو لَهُ بَعْدَ هَذِهِ
أَوَّلَ مَقَامَاتِ الْمَعْرِفَةِ، وَ الْمَعْرِفَةُ أَيْضًا شَعْبَةٌ مِنْ ... التَّصْوِيفِ. وَ هُوَ فَنَاءُهُ ١٨
عَنْ جَمِيعِ مَا كَانَ فِيهِ مِنْ هَذِهِ الْأَحْوَالِ [63a] وَ الْمَقَامَاتِ وَ الْمَنَازِلَاتِ وَ غَيْرِهَا
وَ يَكُونُ ... بِالْأَوْصَافِ غَيْرَ مَتَّحِفَّ بِهَا لَا يَخْلُو مِنَ الْأَحْوَالِ وَ لَا يُوَصَّفُ
بِحَالٍ فَيَصِفُّ مِنْ نَفْسِهِ وَ أَحْوَالِهِ وَ أَقْوَالِهِ وَ مَا كَانَتْ يُنَسِّبُ إِلَيْهِ. فَيَكُونُ كَمَا ٢١
سَمِعَتُ عَبْدَ الْوَاحِدِ بْنَ مُحَمَّدٍ يَقُولُ سَمِعَتْ بِنَدَارَ بْنَ الْحَسِينِ يَقُولُ. وَ سَأَلَ

¹ فِي الْاَصْلِ : الْمَنْتَهَا

عن الصَّوْفِ عَلَى وزن عَوْفِ أَيْ صَوْفٍ مِنْ جَمِيعِ مَا لَهُ بِمَا وَرَدَ مِنَ الْحَقِّ عَلَيْهِ
مِنْ بَوَادِي الْأَنْوَارِ فَيَتَشَفَّسُ سَرَّهُ عِنْدَ ذَلِكَ الْجَوَالَانِ فِي الْغَيْوَبِ وَالْخَبَارِ عَنْهَا
بِمَا يَوَافِقُ جَرِيَانَ الْقَضَاءِ فِيهَا. وَهُوَ نُوعٌ مِنَ الْفَرَاسَةِ الَّتِي قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى 3
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اتَّقُوا فَرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ إِلَيْنَا [63b] ثُمَّ يَصْفُو
حَالَهُ حَتَّى يَحْكُمَ عَلَى الْغَيْبِ كَمَا كَانَ يَخْبُرُ عَنْهُ. كَمَا قَالَ الصَّدِيقُ الْأَكْبَرُ: إِنَّمَا
هُوَ أَخْوَالٌ وَأَخْتَالٌ حَلَمٌ عَلَى مَا فِي بَطْنِ امْرَأَتِهِ إِنَّهَا بَنْتٌ. وَهَذَا مِنْ لَطِيفٍ 6
الْحَكَامِ وَهَذِهِ الْمَقَامَاتُ كَأَهْمَانِ أَوَّلِيَّ مَقَامَاتِ الْعِرْفِ. وَحَقِيقَةُ الْعِرْفِ
إِنْكَارٌ مَا سُوِّيَ الْمَعْرُوفُ. وَهُوَ الْحَقُّ كَمَا حُكِيَّ عَنِ الْجَنِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ
قَالَ: الْعِرْفُ إِنْكَارٌ فَلَا يَتَحَقَّقُ الْعِرْفُ إِلَّا بِإِنْكَارِ مَا سُوِّيَ الْمَعْرُوفُ. 9
وَكَذَلِكَ كُلُّ شَيْءٍ يَتَحَقَّقُ بِضَدِّهِ. فَالْعِلْمُ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ جَهَلُ بِمَا سُوِّاهُ،
فَمَا دَمَتَ تَعْرِفُ لِنَفْسِكَ غَيْرَ اللَّهِ مُلْجَأً وَمَلَادًا وَمُفْزِعًا فَلَسْتَ بِعَارِفٍ إِلَّا أَنْ
تَعْرِفَ بِإِنْكَارِ مَا سُوِّاهُ. وَلَا يَعْرِفُ الْعَبْدُ رَبَّهُ حَتَّى يُسْقِطَ جَمِيعَ الْمَعْرُوفِ كُلُّهَا 12
إِلَّا [64a] مَعْرُوفٌ مِنْهُ هُوَ مَعْرُوفُ الْعَارِفِينَ.

وَأَمَّا مَا ذُكِرَ عَنْ بَعْضِ السَّالِفِ أَنَّهُ قَالَ «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»
مَعْنَاهُ أَنَّهُ لَا يَعْرِفُ رَبَّهُ مَعَ مَعْرِفَةِ نَفْسِهِ فَإِذَا نَسِيَ نَفْسَهُ فَفِي نَسِيَانِهِ يَعْرِفُ 15
رَبَّهُ. وَقَالَ أَبُو عُثْمَانَ وَأَبُو تَرَابَ النَّخْشَبِيُّ: لَا يَكُونُ عَالِمًا بِاللَّهِ مَنْ يَكُونُ
جَاهِلًا بِالْحَكَامِ وَلَا يَبْلُغُ أَحَدٌ حَقِيقَةَ الْعِرْفِ إِلَّا بِمَعْرِفَةِ أَوْامِرِهِ فَإِذَا عَرَفَ رَبَّهُ وَ
عَرَفَ الْحَكَامَهُ وَأَوْامِرَهُ وَقَامَ بِهَا عَلَى حُسْبِ الطَّاقَةِ يَبْدُو عَلَيْهِ عَلَامَاتُ الصَّدْقِ 18
فِي كُونِهِ مِنَ الصَّادِقِينَ. تَمْ يَتَمَكَّنُ فِي الصَّدْقِ فِي صَبَرِيْرِ الصَّدِيقِينَ.

وَهَذَا مِنْ مَقَامَاتِ الْغَبِيَّةِ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللَّهَ
عَبْدًا لَيْسَهُ بِإِنْبِيَاءَ وَلَا شَهِدَاءَ تَغْبِطُهُمُ الْإِنْبِيَاءُ وَالشَّهِدَاءُ. سُئِلَ بِعَضُّ أَهْلِ 21
الْعِرْفِ عَنْ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى [64b] اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «يَغْبِطُهُمُ الْإِنْبِيَاءُ وَ

10 كَلِّ شَيْءٍ: فِي الْحَاشِيَةِ || 17-18 أَحَدٌ ... أَحْكَامَهُ وَ: فِي الْحَاشِيَةِ

الاَنْبِيَاءِ دَاءٌ» قِيلَ: كَيْفَ يُغَبِّطُهُمُ الْأَنْبِيَاءُ وَهُمْ فَوْقُهُمْ فِي الْمَحْلِ؟ فَقَالَ: لَأَنَّ الْأَنْبِيَاءَ شَغَلُوا بِفِرَائِضِ الْإِبْلَاغِ وَمَشَاهِدَةِ الْخَلَائِقِ وَأَوْلِيكَ الْمِلَائِكَةَ ذَلِكَ فَنِمْ يَشْغُلُهُمْ عَنِ اللَّهِ شَيْئًا، فَلَذِكَ يُغَبِّطُهُمُ الْأَنْبِيَاءُ. وَإِنْ كَانَ حَالُ 3
الْأَنْبِيَاءِ أَعْلَى وَأَتَمْ فَإِذَا اسْتَقَرَّ فِي مَقَامِ الصِّدْقِ فِي مَعْرِفَةِ اللَّهِ وَالْعِلْمِ بِهِ وَ
الْفَهْمِ عَنْهُ وَالْبَقَاءِ بِهِ بِالْفَنَاءِ عَمَّا دُونَهُ وَالْجَمْعِ لَهُ وَالتَّفْرِقَةِ عَمَّا عَدَاهُ دَخْلٌ فِي
مَيَادِينِ الْوُصْلَةِ وَالاتِّصَالِ. فَسَمِّيَ إِذَا ذَاكَ وَاصْلًا بِالْحَقِّ، لَأَنْفَعَ لَهُ عَمَّا سَوَاهُ. 6
وَاجْتَمَعَ فِي سَلْكِ إِذَا ذَاكَ مَقَامَاتِ التَّسْعَ وَالْتِسْعِينِ الَّتِي هِيَ عَدْدُ أَسَامِي الْحَقِّ
تَعَالَى. 7

كُلُّ مَقَامٍ مِنْ تُلْكَ الْمَقَامَاتِ يَقْتَضِي حَالًا يَكُونُ فِيهَا [65a] مِبْطَنًا بِاسْمِ 9
مِنْ تُلْكَ الْأَسَامِيِّ يُظَهِّرُ عَلَيْهِ بِرَكَاتَهُ، فَمِنْهُ مَشْرُبٌ وَإِلَيْهِ مَوْرِدٌ وَعَنْهُ
مَصْدِرٌ. وَيُؤْسِسُ كُلُّ مَقَامٍ مِنْ تُلْكَ الْمَقَامَاتِ نُورًا وَضِياءً لَا يُشَبِّهُ مَا تَقْدِمُ
إِلَى أَنْ يَنْتَهِي إِلَى أَقْصَى الدِّهَنِيَّاتِ. وَيُسْلِكُ كُلُّ الْمَقَامَاتِ فِي بَقِيَّ مَعِ الْحَقِّ بِلَا 12
مَقَامٌ وَلَا مَكَانٌ وَلَا اسْمٌ وَلَا رَسْمٌ وَلَا صَفَةٌ وَلَا دُعْوَى وَلَا مَطَالِبَهُ وَلَا رَوْيَةٌ وَ
لَا مَشَاهِدَةٌ وَلَا طَابٌ. فَيَكُونُ كَمَا ذُكِرَ عَنْ بَعْضِهِمْ أَنَّ يَكُونَ الْعَبْدُ كَمَا لَمْ يَكُنْ
وَالْحَقُّ كَمَا لَمْ يَزِلْ وَكَمَا ذُكِرَ أَنَّ بَعْضِهِمْ قَالَ: الْمَسْوِفِيَّةُ أَطْفَالٌ فِي 15
وَكَمَا سُئِلَ بَعْضِهِمْ عَنْ صَفَتِهِمْ قَالَ: نَفِيَ الْحَقُّ عَنْهُمْ صَفَتِهِمْ وَتَوَلَّهُمْ عَنْهُمْ
بِصَفَاتِهِ ثُمَّ يُشَرِّفُ عَلَى عِلْمِ الْبَاطِنِ وَهُوَ أَسْرَارُ الْحَقِّ [65b] يُبَدِّيُهُ الْأَمْنَاءُ مِنْ
الْأُولَيَّاتِ. وَهُوَ مِنَ الْعِلْمِ الْلَّدُنِيِّ الَّذِي أَخْبَرَ اللَّهُ عَنْهُ بِقَوْلِهِ فَوْجَدَ عَبْدًا مِنْ 18
عِبَادَنَا أَتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَمَنَا مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا" (الْقُرْآنُ ٦٥/١٨)

وَذَلِكَ الْعِلْمُ عِلْمٌ قَهْرٌ يَقْهِرُ السَّامِعَ وَلَا يَحْوِي الْمُخْبِرَ إِلَى دَلِيلٍ 21
اسْتِدَالَلِ، إِلَّا تَرَى أَنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كَيْفَ سَأَمَّ لِلْخَضْرِ احْمَامَهُ بِالْعِلْمِ
الْلَّدُنِيِّ، وَإِنْ كَانَ مُوسَى هُوَ أَقْبَلُ وَالْأَتَمُ حَالًا وَمَقَامًا، لَكِنَّ قَهْرَهُ الْعِلْمُ
الْلَّدُنِيُّ لَا مَشَاهِدَةُ الْخَضْرِ وَاحْكَامُ الْمَقْدُورِ الَّتِي لَمْ تَظْهُرْ بَعْدُ فِي الْخَلْقِ، وَأَرَادَ
الْحَقُّ اظْهَارًا فِي طَلَاعِهِ عَلَيْهَا بِصَفَاتِ أَسْرَارِهِمْ وَقُوَّةِ أَحْوَالِهِمْ وَفَنَائِهِمْ عن 24

أوصافهم كما قال عبدالله بن عباس: رحم الله عمر كأن ينظر الى القضاء [66a] من ستر رقيق. و كما حكى عن أبي محمد الجرجري أنه قال لاصحابه: هل فيكم أحدٌ يعرف ما يبدو من الغيب قبل أن يبدو فقالوا: لا. فقال: أبْكُوا على قلوبِ بَعْدَتْ عن الله. و كما قال الجنيد: إنَّ الْحَقَّ إِذَا أَرَادَ بَدَاءَ غَيْبٍ أَوْ إِظْهَارَ حَكْمٍ مِنْ عِيْبٍ أَبْدَ طَنِينًا فِي اسْرَارِ خَوَاصِ أُولَيَاءِهِ . فيعرفون بذلك مجاَرِي الغَيْبِ و تلك قلوب لم تَغْبْ عن الْحَضْرَةِ و لم تَغْفُلْ عن الْحَقِّ و لَمْ تَمازِجْ صَحْبَةَ الْأَغْيَارِ . ثم يرتقي من هذه الأحوال الى حال تَصْنُفُ عنده الكَرَامَاتُ . و هو أوان مشاهدة التعظيم و الجبروت و الكبراء، فيصغر عنده ما يبدو عايِه بِرَوْيَةِ الْعَلَمِ فِي ذَلِكَ كَلْهَ بِاِبْدَائِهِ عَلَيْهِ .
9

انَّ مَحْلَ [66b] الْأَحْوَادُ لَا تَخْلُو مِنِ الْعَلَلِ . فَإِنَّ شَادَ الصَّنْعَ أَنْسَ بِهِ لَخْلُوَهُ عَنْ كُلِّ عَلَمٍ . وَ إِذَا شَاهَدَ مَحْلًا أَبْدَأَ الصَّنْعَ فِيهِ اسْتَوْحِشَ لِرَوْيَةِ الْعَلَلِ . وَهُذِّ مِنْ مَقَامَاتِ الْأَكَابِرِ وَالسَّادَاتِ وَهُوَ أَوَانُ وِجُودِ الْكَدُورَةِ فِي الصَّفَا وَ 12 الصَّفَا فِي الْكَدُورَةِ . وَهُذَا كَقْصِدُ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى النَّارِ فَكَلَمُ وَخُوطُ . وَقَحْنُدُ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى الشَّجَرَةِ طَابًا لِلْخَلْوَدِ فَأَوْرَثَهُ مِنْ ذَلِكَ الْقَصْدِ مَا أَزَالَهُ عَنْ مَحْلِهِ وَمَقَامِهِ . وَهُذَا أَوَانُ الْإِذْنِ لِهِ فِي السَّمَاءِ وَالْكَشْفُ لَهُ عَنْ 15 مَعَانِيهِ وَإِكْرَامَهِ: يَفْهَمُ مَا يَسْمَعُ وَفِي الْقَائِمِ السَّمْعُ وَمَشَاهِدَتِهِ لِمَعَانِي السَّمَاءِ وَالْفَهْمُ عَنْهُ مَا يُورِثُهُ تَقْرِيبًا وَقَرْبَةً . قَالَ اللَّهُ تَبارَكَ وَتَعَالَى: إِنَّ فِي 18 ذَلِكَ لِذِكْرِي لِمَنْ كَانَ [67a] لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعُ وَهُوَ شَهِيدٌ" (الْقُرْآنُ ٥٠/٣٧).
وَأَوَانُ وِجُودِ الرُّوحِ فِي السَّرِّ وَالرِّيحَانِ فِي الْقَلْبِ . وَالنُّورُ فِي السَّرِّ وَ 21 الْخَيَاءِ فِي الصَّدُورِ . قَالَ اللَّهُ تَعالَى: "فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقْرَبِينَ فَرَوْحَ وَرِيْحَانُ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ" (الْقُرْآنُ ٥٦/٨٧-٨٨). "فَالرُّوحُ" تَرْوِيَحُ أَسْرَارِهِمْ مِنْ الْأَكْوَانِ بِالْإِتَّصَالِ بِمَكَوْنِهَا . "وَالرِّيحَانُ" اسْتِرَاحَ قُلُوبَهُمْ إِلَى الْحَقِّ فِي الْإِبْدَاءِ وَالْإِنْتِهَاءِ . "وَجَنَّةُ نَعِيمٍ" هُوَ تَنَعُّمُهُمْ فِي جَوَارِ سَيِّدِهِمْ وَمَشَاهِدَتِهِ وَفَرَاغُهُمْ 24 عَمَّا شَغَلَ أَهْلَ الْجَنَّةِ مِنْ قَوْلِهِ: "إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شَعْلِ فَاكِهُونَ"

(القرآن ٥٥/٣٦).

و إذا صحت هذه المقامات و تحقق فيها أىْقُع له الأمْن امَا بِوَحِيٍ او إِبْحَارٍ نَبِيٍ او فِرَاسَةٍ وَلَى او مُشَاهِدَةٌ غَيْبٍ او مُسَامِرَةٌ خَاطِرٍ [٦٧b] قال الله تعالى: "أَلَا إِنَّ أَوْلَيَاءَ اللَّهِ لَا خُوفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُون" (القرآن ١٢/١٠). و ذلك كِإِخْبَارِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَشْرَةِ مِنْ قَرِيسِ الْجَنَّةِ وَكِإِخْبَارِهِ عن حَارِثَةِ وَقَدْ قَبَّلَ يَدِيهِ إِنَّ سَمِعْتُ قَرَأَتَهُ فِي الْجَنَّةِ. وَ كَمَا قَالَ الْجَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى كَلَمُ أَبَاكَ كَفَاحًا. وَ كَمَا حَكَمَ فِي الْمُسْتَفِيلِ لِأَوِيسِ الْقَرْنَى بِالْوَلَايَةِ وَمَا يَشَاكِلُ هَذَا. فَإِذَا بَلَغَ اللَّهُ بَعِيدٌ مِنْ عَبِيدِهِ إِلَى مَقَامِ تَحْقِيقِ الْوَلَايَةِ بَخْرِ صِدْقٍ تَزُولُ عَنْهُ مُوَاقِفُ الْخُوفِ وَلَا تَزُولُ عَنْهُ حَالٌ وَالْهِيَّةُ.

وَ هُمْ فِي هَذِهِ الْأَهْوَانِ عَنِ مَرَائبِهِمْ مَنْ يُرِدُّ مِنْ حَالِ الْخُوفِ إِلَى حَالِ الْخُشُبِ، وَ مِنْهُمْ مَنْ هُوَ الْطَّفُ حَالًا فَيُرِدُّ إِلَى حَالِ الرُّهْبَةِ، وَ مِنْهُمْ مَنْ كَانَ ١٢ الْطَّفُ حَالًا فَيُرِدُّ إِلَى الْهِيَّةِ وَ ذَاكَ [٦٨a] لِأَنَّ مَحْلَ الْحَوَادِثِ لَا يَخْلُو مِنَ الْعُلُلِ بِحَالٍ وَ لَكِنْ يُرِدُّ بِمَا يَغَابُ عَلَى الْعَبْدِ شَيْءًَ مِنْ مُبَادِي فَضْلِ الْحَقِّ فَيُضَمِّلُ فِيهِ صَفَاتَهُ. وَ هُوَ كَمَا ذَكَرَ اللَّهُ سَبِّحَانَهُ وَ تَعَالَى فِي كِتَابِهِ: "إِنَّا أَخَاصُّنَا هُمْ ١٥ بِخَالِصَةٍ ذَكْرِ الدَّارِ وَ إِنَّهُمْ عِنْ دِنَارٍ مُصْطَفِينَ الْأَخْيَارِ" (الْقُرْآن ٤٦/٣٨). وَ حَالٌ مَنْ مِنْ هَذِهِ صَفَاتِهِ أَنْ تَنْدَرِجَ صَفَتُهُ تَحْتَ صَفَةٍ مِنْ هَذِهِ الصَّفَاتِ. فَيُكَوِّنُ ١٨ الْعَبْدُ خَالِيًّا مِنْ صَفَاتِهِ وَ طَبَائِعِهِ، يَتَكَلَّمُ عَنْ صِرْفِ حَقٍّ وَ يُخْبِرُ عَنْ صَفَاءِ حَقِيقَةِ لَكِنَّهَا بِرُوقِ تَابِعٍ وَ لَا يَدُومُ وَ لَوْ دَامَ لَهُ ذَلِكَ لَهَبَّمَتُهُ وَ أَفْتَأَتُهُ. فَكَمْ مِنْ ٢١ هَائِمٌ فِيهَا وَ فَانٌ: ثُمَّ إِذَا بَلَغَ اللَّهُ بَعِيدٌ مِنْ عَبِيدِهِ هَذِهِ الْمَرَاتِبُ، أَوَاهٌ إِلَى قَرْبِهِ وَ آنْسَهُ بِذَكْرِهِ وَ أَوْحَشَهُ مِنَ الْأَغْيَارِ. فَرِبِّمَا كَشَفَهُ لِلْخَلْقِ لِمَحْلِ [٦٨b] الْقُدْرَةِ. وَ رَجُوعُ الْمَرِيدِينِ فِي مَفَاصِدِهِمْ إِلَيْهِ فَأَبَاحَ ظَاهِرَهُ لِلْخَلْقِ رَحْمَةً مِنْهُ بِهِمْ. إِذَا لَوْ ٢٤ فَقَدُوا عَالَمَهُ وَ حَلَقَهُ وَ ادَّبَهُ لَخَلَوْا فِي سُلُوكِهِمْ وَ قَصْدِهِمْ وَ دَخَلُوا فِي مَحْلِ الْغَرَورِ، لَكِنَّهُمْ بِأَنْوَارِ هُؤُلَاءِ الْأَئِمَّةِ يَسْتَخْيِرُونَ، وَ بِأَرْشَادِهِمْ يَسْتَرْشُدُونَ فِي

سَعْيِهِمْ وَمَقْصِدِهِمْ. وَهُمْ أَئْمَانُ أَهْلِ الْحَقَائِقِ وَأَرْبَابُ الْقُلُوبِ وَالْمَنَازِلِاتِ. إِلَيْهِ
مَرْجِعُهُمْ وَبِهِ قِدْوَتُهُمْ وَإِلَيْهِ مَفْزُعُهُمْ كَمْفُزُعُ الْعَوَامِ فِي الْاِحْكَامِ إِلَى عِلْمَاءِ
الشَّرْعِ . وَإِذَا أَظْهَرَ وَلِيًّا مِنْ أُولَيَائِهِ لِلخَلْقِ امْرَأَ، فَقَطْ عَنْهُ مَحْلُ الْفَتْنَةِ وَلَا يَكُونُ 3
فَاتَّنَا وَلَا هُوَ مَفْتُونٌ.

وَمِنْهُمْ أَخْفَاهُ عَنْ أَعْيُنِ الْخُلُقِ وَأَبْصَارِهِمْ وَقُلُوبِهِمْ وَأَسْرَارِهِمْ فَهُوَ
فِيمَا بَيْنَ الْخَاقَنَيْنِ، يَوْمًا كَاهِمٌ وَيَشَارِبُهُمْ وَيَخَاطِبُهُمْ. قَدْ أَبَاحَ اللَّهُ 6
ظَاهِرَهُ الْأَخْلَاقُ غَيْرَةً، فَإِنَّهُ غَيْرُوْرَ أَنْ يُشَرِّفَ عَلَيْهِ [69a] إِلَّا أَزْدَادَ فِي نَفْسِهِ
تَوَاضُّعًا وَاسْتَكَانَةً لِعِلْمِهِ. إِنَّ مَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفِعَهُ اللَّهُ. فَهُوَ يَطَّلِبُ بِتَوَاضُّعِهِ
زِيَادَةَ الرُّفْعَةِ مِنْ رَبِّهِ. 9

وَأَنَا أَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يَمْنَعَ عَلَيْنَا بِمَا مَنَّ بِهِ عَلَى أُولَيَائِهِ وَأَهْلِ
صَفَوَّتِهِ وَأَنْ لَا يُحْرِمَنَا زَوَائِدَ فَضْلِهِ بِمَنْهُ وَسُعْدَةَ رَحْمَتِهِ. إِنَّهُ قَرِيبٌ مُجِيبٌ،
صَلَوَاتُهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَالسَّلَامُ. 12

4-5 وَأَبْصَارِهِمْ ... الْخُلُقِ : فِي الْحَاشِيَةِ